

Kes on Baltimaade diasporaa kultuurilooliste kogude kasutajad ja mis eesmärgil neid kasutatakse?

Enda-Mai Michelson-Holland

Eesti Arhiiv Ühendriikides

Kuidas käsitleda nii keerulist teemat? Ka kõikide küsimuste kirjapanemine, mis on aegade jooksul esitatud Eesti Arhiivile Ühendriikides (*Estonian Archives in the U.S.*, EAÜ), ei avaks selle küsimuse sügavamat tähendust, kuna küsimused on eranditult esitatud õppe-eesmärgil. Baltimaade diasporaa kultuurilooliste kogude uurimismeetodite üle on arutletud endistel aegadel; teadlased, tehnoloogia asjatundjad ja erinevad organisatsioonid üle terve maa uurivad neid ka praegu ja tulevikus.

Me elame üleilmsete virtuaalsete arhiiviraamatukogude, graafiliste kasutajapiltide ehk avataride ja aina uute tehnoloogiliste allikate vormingute arengu ajastul. Kõik need ja paljud teised nähtused on tekkinud selleks, et jääda. Meie ülesanne on nendega kohaneda. Teabeotsing ja arusaam sellest, mida need erinevad vormingud endast kujutavad, eeldavad kasutajatelt eelteadmisi ja juhendamist. Võimalikud viisid erinevate pärandiliikide digiteerimiseks, selleks et neid võimalikult hästi kasutada, levitada ja mõista, on muutumas. Me elame internetiajastul.

2006. aastal toimunud rahvusvahelisel Balti välisarhiivide konverentsil (*International Conference of Baltic Archives Abroad*) pandi paika nurgakivi, millele 2008. aasta jaanuaris rajati ühine *Baltic Heritage Network*. Täna, kui tähistame oma tõusu sellele uuele redelipulgale, võime enese üle uhked olla. Sammud, mis on astunud arhiivide kasutusmugavuse huvides, toovad nüüd tänu tehnoloogilistele võimalustele kasu kolmele erineva keele ja kultuuriga rahvale ja nende kultuuriloolistele arhiividele.

Kultuuripärandil võib olla ja ongi erinevaid kõrvaltähendusi. Näiteks asub „ajaloolistel põhjustel rõhuv enamuse Saami kultuuripärandist väljaspool nende traditsioonilist asuala. Kuigi sellele puudub otsene juurdepääs“, loovad uued digiteerimisvormingud „võimaluse tutvuda saamide kultuuripärandiga“.¹

¹ Olen selle informatsiooni eest tänulik Soome Saami muuseumi Siida projektijuhile Eeva-Kristiina Harlinile (Rootsis, Norras ja Soomes asuvate Saami muuseumide ühisprojekt saamide kultuuripärandi kojutoomiseks *Recalling Ancestral Voices: Repatriating the Material Culture of the Sami People*).

Käesolevas tekstis kirjutan ma vanamoelistest, muuseumihoonetes säilitatavatest kogudest, mis sisaldavad vastupidiselt ainelistele kogudele eeskätt kirjalikke tekste, fotosid, filme või videomaterjali.

Eestlased on juba kaua ilmas ringi rännanud, maitsi ja mööda vett, jäänud paikseks erinevail mail, erinevate rahvaste seas, kuid veel hiljuti olid neist maha jäänud vaid mõned kultuuripärandi kogud.

Ma ei lähtu mitte teadlase vaid vabatahtliku seisukohast, kes on EAÜ juures osalise tööajaga töötanud 1973. aastast. Meie eesmärgiks on alati olnud ja saab ka edaspidi olema Ameerika-eestlaste kogukonna, diasporaa ja seeläbi ka Eesti teenindamine. EAÜ vahendajaroll on tinginud vajaduse mõtestada ja luua suhteid teatud rahvarühmade ja kogukondadega.

Mitmete teiste arhiividega võrreldes on EAÜ väike, kuid tänu asukohale ja laiale haardele oleme saavutanud rohkem, kui oleksime osanud loota. Muidugi on kõige tähtsamal kohal Eesti kultuuripärandi kogu (*Estonian Cultural Heritage Collection*), kuna see aitab Ameerika-eestlastel teadvustada iseend ja oma juuri – identiteeti, oma positsiooni maailmas, anda oma elule tähendus. EAÜ kogud ning ühiskonna kajastamine selle isiku- ja organisatsioonide kogudes ilmnevate erinevate vaatenurkade alt teevad võimalikuks kogudes sisalduva materjali tõlgendamise mistahes maailma nurgas. Kui taustaandmetega varustatud teave tehakse kättesaadavaks, peavad olema tagatud tihti ebaoluliseks peetud eetika- ja moraalinormid ning esteetilisus.

See rikkalik varamu on tervikuna seotud tänases Eesti kultuuripärandi kogus toimunud oluliste muudatustega. Viimaste aastate jooksul on EAÜle tulnud päringuid erinevatest maailma riikidest. Enim küsitakse genealoogiliste materjalide, teatud sündmuste, organisatsioonide ja kuupäevade, fotode, teatud elulooliste või statistiliste väljaannete, perioodikaartiklite või esseede kohta. Neile päringuile on võimalik anda lühikesi või pikemaid vastuseid, aga ka soovitusjuhiseid selle kohta, mida kultuuripärandi kogust leida võiks.

Arhiivi paiknemine Ühendriikides annab meile „sõnavabaduse, vabaduse rahumeelselt koguneda, õiguse lahkuda riigist, õiguse levitada oma tõekspidamisi ja riigis vabalt liikuda“. Ameerikas esindatud rohkem kui 200 erineva rahvusrühma arhiivikogude jaoks on need õigused olnud määrava tähtsusega infole juurdepääsul ja selle eetilisel kasutamisel isiklike ja teiste inimeste kultuuriliste vajaduste ja väljenduste täitmiseks.

2006. aastal viis EAÜ umbes kaks kolmandikku oma demograafilistest, organisatsioonide ja isikuarhiividest üle Minneapolis asuvasse Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskusesse (*Immigration History Research Centre*). Samal ajal loodi EAÜ poolt Minnesota ülikooli juures bakalaureuseõppe üliõpilaste jaoks Gustav ja Hildegard Musta stipendiumifond, et edendada Eesti diasporaa teaduslikku uurimist ja korraldada Erik Aule fondi kaasabil saadetud dokumentatsiooni arhiveerimine, et see Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskuse kasutusse anda (veebis leitav aadressil www.ihrc.umn.edu/research/vitrage/index.htm).

Lisaks eelpool nimetatutele leidub väikesemahulisi kuid olulisi eestikeelseid arhiivimaterjale ja raamatuid vähemalt neljateistkümnes Ühendriikide raamatukogus. Üheksa neist asuvad Chicago, Harvardi, Indiana, Kenti, Pennsylvania, Rutgersi, Stanfordini, Washingtoni ja Yale'i ülikoolide raamatukogudes. Veel võiks nimetada Bostoni Avalikku Raamatukogu (*Boston Public Library*), Hooveri Instituudi Raamatukogu ja Arhiivi (*Hoover Institute*), Kongressi Raamatukogu (*Congress Library*), Chicago Newberry Raamatukogu (*Newberry Library of Chicago*) ja New Yorgi Avalikku Raamatukogu (*New York Public Library*).

Nimetatutest võiks esile tõsta viimast selle erakordselt huvitava kogu tõttu. Kogudest saab minu arvates parima ülevaate Jānis Krēsliņš 2002. aastal avaldatud artiklist „Baltimaade omakeelsete väljaannete kogud Põhja-Ameerika raamatukogudes: esmane ülevaade“ (*“Collections of Baltic Vernacular-Language Publications at Some North-American Libraries: An Attempt at a Survey”*).²

EAÜ kogu New Jerseys Lakewoodis koosneb hetkel 11 385 raamatust, neist enamus on eestikeelsed, aga on ka inglise-, prantsuse-, saksa-, soome-, rootsi- ja venekeelseid raamatuid. Kõik sisaldavad olulist teavet Eesti kohta või kõnelevadki Eestist, Eesti kultuurist, ajaloost ja tegevustest. Kogu keskendub ilu- ja dokumentaalkirjanduse kõrval tähelepanuväärsetele teaduslikele allikatele. Seal leidub arvukalt aegade jooksul avaldatud omakirjastuslike väljaandeid, eriti Teise maailmasõja järgsetest põgenikelaagritest, Siberi Gulagist ja mujalt pärit tekste kõrvuti haruldaste antiiksete 19. sajandist pärit raamatutega. Selle haruldase kogu süstematiseerisid hiljuti kohaviitadega laenutuskataloogiks kaks elukutselist, nüüdseks juba pensionil raamatukogutöötajat koos abilistega. Samal ajal kui kogu digitaalselt kataloogitakse, lisandub sinna aegamisi ka uusi teoseid.

² Jānis Krēsliņš on New Yorgi Avaliku Raamatukogu Balti kogude, Slaavi ja Balti osakonna konsultant. (5th Ave. and 42nd St, New York, N.Y. 10018-2788, USA, JKreslins@aol.com) Nimetatud artikkel avaldati 2002. a. ajakirjas *Slavic & East European Information Resources; SEEIR*, kd 3, nr 2/3, lk 201–216.

EAÜ perioodikakogus on 273 väljaannet, kuid nagu tihti juhtub, ei ole kõik aastakäigud täielikud. Suurem osa perioodilistest väljaannetest on eestikeelsed, üksikute ingliskeelsete eranditega. Kogu sisaldab ka üsna mitmes riigis väljaantavaid eestikeelseid ajalehti. Vaba Eesti Sõna, millest on täielikult olemas 1949–2008 aastakäigud, on CD-plaatidel müügil ja loetav ka mikrofilmidel. Tähelepanuväärne väike märkmikutüüpi „Väliseestlase kalender“ (*Calendar for Estonians Outside of Estonia*), mis anti esmakordselt välja 1945. aastal Rootsis, ilmus kuni 1982. aastani Ühendriikides New Yorgis Vaba Eesti Sõna egiidi all ja on nüüd samuti CD-plaadil saadaval. Kalender illustreerib hästi seda, kuidas väliseestlased teineteisega üle maailma sidet pidasid, täiendades kalendrit igal aastal peetud sündmustega, Eesti organisatsioonide kontaktidega jmt, kuid ilmselt tähtsamadki olid kalendrisse tehtud lühikesed teaberikkad märkmed lähisajaloo sündmuste kohta.

EAÜ mahukas fotokogu digiteeritakse lähemas tulevikus. Enamus sellest on süstematiseeritud teemade, organisatsioonide ja isikunimede järgi. Kõiki suuremaid ja paljusid väiksemaid kogusid täiendatakse pidevalt Ameerika-estlaste poolt saadetud materjaliga.

Tulles tagasi pealkirjas esitatud küsimuse juurde, võime täheldada, et iga piirkonna diasporaa allikad ja ka kasutajad on üsna erinäolised.

Meie tegevuse mootoriks on *Baltic Heritage Network*, mille tegevus on tänu selle vedajatele suurepäraselt käima läinud. Nagu traditsioonilises Ameerika lasteraamatus „Väike auruvedur, kes suutis“ (*The Little Engine that Could*³) on siingi vaja, et kõik osalised tegutseksid oma „väikeses veduris“, et rongi teel hoida. Ehk nagu öeldakse Ameerikas: „usun, et suudan, usun, et suudan...“

Et oma küsimust pisut edasi arendada, viitan siinkohal Donna R. Gabaccia positiivsele artiklile „Minnesota immigratsiooni- ja pagulasuurimise keskus“ (*The Minnesota School of Immigration and Refugee Studies*), kus autor uurib vähetuntud fakte Minnesota ülikooli kohta aastast 2005. Gabaccia viitab üle sajaliikmelisele teadlaskonnale, kes uurisid ja õpetasid rassismi-, rahvuse-, migratsiooni- ja pagulaselu teemasid ning Minnesota kooli asutaja Theodore Blegeni töid (1891–1969). Nagu arvata võis, ei kuulunud hoopiski kõik teadlased ajaloo, amerikanistika, rahvusuuringu või sotsioloogia teaduskondadesse ja mitte kõik neist polnud ameeriklased. 2005. aastal töötasid mõned neist võõrkeelekateedrites,

³ Paul Wing, *The Little Engine that Could* [helisalvestis] / Mabel C. Bragg, adapteerinud Paul Wing; esitaja Paul Wing, heliefektidega. [Ameerika Ühendriigid]: RCA Victor, [1945?]

mõned ametikoolides, sealhulgas meditsiini, tervishoiu, pedagoogika ja avaliku halduse alal.⁴ D. Gabaccia selgitab üsna üksikasjalikult, kuidas Minnesotas jätkati uurimistööd üheksa aastakümne jooksul, ja mis muutusi see kolme põlvkonna vältel läbi tegi.

Autor annab selge ja täpse ülevaate interdistsiplinaarsest ja rahvusvahelisest koostööst, keskendudes väljarändajate ja pagulaste igapäevaelule ja kogemustele. Deporteerimistest ja pärast 1945. aastat pagulaste ümberasumisest kõnelevad materjalid moodustasid kolmandiku Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskuse kogudest. Kui 1970ndatel ja 1980ndatel saabus keskusesse hulganisti ameeriklastest ja teistest rahvustest teadlasi, suunas ka keskuse väljaanne „*Spectrum*“ kogukonna- ja arhiiviuurijaid uurima laiemaid interdistsiplinaarseid teemasid – keelt, autobiograafiaid, pagulasi, kujutatavat kunsti. Sellest sõltumatult alustas 1988. aastal Minnesota Õigusteaduste Kooli Inimõiguste Keskus pagulusmaterjalide rahvusvahelisel tasandil väljatöötamist.⁵

Loodame, et Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskus jätkab keskendumist dokumentatsioonile ja eelisseisus immigrantide ja pagulaste seisukohtadele selle kohta, kuidas luua teoreetiliselt seos teaduse ja avaliku üldsuse vahel.

Oleme rahul, et suur osa EAÜ kultuuriloolisest kogust asub praegu Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskuses.

Pole veel teada, kuidas kõik need siin nimetatud suunad ja võimalused võiksid jätkuda. Paljudel, kellega sel teemal kõnelenud olen, on sama küsimus. Digiteeritud materjali ulatuslikult kättesaadavaks tegemisega võib saavutada palju. Samas nõustuvad vist kõik, et autentseid esemeid ja materjale, kus isegi paberisse pressitud vesimärgil on oma tähendus, ei asenda miski.

Eestlased on vaatamata rasketele oludele ja võrdlemisi madalale rahvaarvule jäänud püsima, suutnud säilitada ja rikastada oma keelt ja kultuuripärandit.

Baltimaade rahvaste keelte kõla ja rikkuse säilimine moodustavad juba iseenesest ajaloolise allika. Seda koos kõikide meie juttude, laulude, tantsude, kunsti ja mälestustega, mis on Eesti, Läti ja Leedu ning nende riikide ülemaailmse diasporaa kultuurilise identiteedi ja väärikuse jaoks elulise tähtsusega nüüd ja tulevikus. Me ei saa teha olematuks oma minevikku, kuid võime kujundada tulevikku. Maailm tunneb meid kui Balti rahvaid – laskem siis *Baltic Heritage Network*’il meie ühtsust ja haaret tugevdada!

⁴ Gabaccia, Donna R. *The Minnesota School of Immigration and Refugee Studies*. Veebis <http://www.ihrc.umn.edu/publications/pdf/MinnesotaSchool-.pdf>

⁵ Samas.